

Bjørkøy, A. M. Bjorvand (2026). Alderdom i *Juvikfolke*. I G. F. Syéd & H. Kjelen (red.), *Olav Duun. Menneske og natur* (s. 167–192). Fagbokforlaget. <https://doi.org/10.55669/oa721008>

Kapittel 8

Alderdom i *Juvikfolke*

Aasta Marie Bjorvand Bjørkøy

Sammendrag: Denne artikkelen utforsker hvordan aldring og alderdom er fremstilt i Olav Duuns romanserie *Juvikfolke* (1918–1923), som skildrer historien om flere generasjoner i tett samspill. I dette romanuniverset blir den gamle i stor grad tatt vare på og verdsett, men veien er kort til at den gamle blir umyndiggjort og latterliggjort. Duuns litterære alderdommer er følgelig fremstilt som ambivalente; de eldste er i stor grad vitale og handlekraftige, samtidig som de er sårbare og svekkede. Denne ambivalensen synliggjør hvordan alderdommen rommer både muligheter og begrensninger. Analysen viser dessuten at Duuns romaner er komplekse; de fremstiller ikke entydige, kategoriske mønstre for hvordan aldring og alderdom fortøner seg, og de seks romanene peiler ikke ut noen klar utvikling i hvordan det er å være gammel i Juvik-samfunnet. Det varierer fra person til person og justerer seg noe med tiden. Etter hvert som romanseriens tid entrer 1900-tallet, viser for eksempel den siste Åsel seg som mer visjonær og nytenkende enn sine forgjengere.

Nøkkelord: alderdom, ambivalens, byrde, verdighet, autonomi

Abstract: This article explores how aging and old age are portrayed in Olav Duun's novel series *Juvikfolke* (1918–1923), which depicts the story of several generations in close interaction. In this novel universe, old people are primarily cared for and valued, yet the path to being disempowered and ridiculed is short. Duun's literary portrayals of old age are consequently ambivalent; the oldest are often vital and active, while also vulnerable and weakened. This ambivalence highlights how old age encompasses both opportunities and limitations. The analysis also demonstrates that Duun's novels are complex; they do not present unambiguous, categorical patterns for how ageing and old age appear, and the six novels do not pinpoint any clear development in what it is like to be old in Juvik society. It varies from person to person and adjusts somewhat over time. As the novel series enters the 20th century, for example, the last Åsel proves to be more visionary and innovative than her predecessors.

Keywords: old age, ambivalence, burden, dignity, autonomy

Innledning

I Duuns litteratur møter vi mennesker i alle aldre. I denne artikkelen skal det handle om de eldste av dem, nærmere bestemt hvordan aldring og alderdom fremstilles i romanserien *Juvikfolke* (1918–1923). De seks romanene skildrer alle livets faser, fra barndom til alderdom, og dette skjer flere ganger, ettersom vi følger mange generasjoner. Hvilken status de eldste har i Duuns litterære univers, varierer, og ofte er denne statusen ambivalent. Akkurat som i virkeligheten kan det gamle mennesket hos Duun både fungere som en støtte og oppleves som en byrde. Dette skal utforskes i denne artikkelen, som tar utgangspunkt i følgende spørsmål: Hva vektlegges i Duuns fremstilling av de gamle? Og hva slags alderdommer får juvikingene?

Handlinga i seksbindverkets hovedhistorie strekker seg over drøyt hundre år, fra like før 1814 og fram mot 1920, men tidsspennet er ikke jevnt fordelt på de seks romanene. Også oppmerksomheten på de ulike generasjonene er ujevn: Allerede i det første kapittelet, som teller knappe ni sider i førsteutgaven av *Juvingar*, farer Duun over sju generasjoner og etablerer på den måten raskt og konsist *Juvikfolke* som en ruvende ætt. Romanseriens *amplityde* (utstrekning i tid) omfatter dermed mer enn hundre år, siden analepsene starter utenfor fortellingens tid. Blandingen av tider innenfor romanens hovedtidsrom er et økonomisk grep som effektivt gir leseren et større helhetsbilde enn hovedhistorien alene gir. I de tre siste romanene er Odin Setran hovedperson. Likevel handler det om flere enn ham – det er folksomt i *Juvikfolke*.

«Gammalkarane»

De første generasjonene av juvikingene blir omtalt som «Gammalkarane». Små, innbakte anekdoter om gammalkarane gir beretningene om dem et mytisk preg. Om Blå-Per blir det for eksempel fortalt at han var «mest den einaste av dem som dreiv sjøen noko større» (1918, s. 9) – han seilte landet til endes og drev med handel, men «[d]a han vart gammal, tok han til og garfór frammed fjorden: Han bar heim det han hadde stole» (1918, s. 9). Som gammel opptre han ikke solidarisk og fremstilles lite sympatisk; han tar for seg som det passer ham.

I første bind blir det slått fast at juvikingene «var eit kaldt folk» (1918, s. 9), og dette blir senere gjentatt på ulike måter, som i fjerde bind når Odin opplever at

Juvikingane steig fram for han rett som det var. Såg dem gjorde han ikkje, men han hørte dem: dei kom stomlande opp frå sjøen i kulmørkre, i store, tunge støvlar, og så bantes dei her tett utom nova; så hissa dei i veg hunden som stod der og murra. (1921, s. 93)

Litteraturhistorikere, blant dem Per Thomas Andersen, har påpekt at de første representantene for slekta har karaktertrekk som minner om sagaheltenes karaktertrekk (Andersen, 2001, s. 349). Harald og Edvard Beyer kaller den til og med en «ættesaga» (Beyer, 1996, s. 304). Livet handler først og fremst om arbeid for å sikre dyr og mennesker mat – det handler om å overleve og føre slekta videre. Grunnverdiene er derfor styrke og handlekraft (Beyer, 1996, s. 304). Å bli gående «ufarug», som de kaller det, regnes som «uverdige» (1918, s. 169). Stoltheten er sterkt knyttet til arbeidsførhet og styrke, og i *Juvikingar* blir det presisert at «Enno – har aldri ein juvik-kar slite seg sund lel» (1918, s. 169). De mennene som ikke klarer å leve opp til dette idealet, som Jens, anses som mindre vellykket.

Sønnen til Blå-Per, Anders, «før mer stilt enn Juvik-karane pla gjera». Han fremstilles som mild og klok, men også «tunghendt» og «var likså gammal da han tok til, syntes folk, som faren da han slutta» (1918, s. 9). Alderen forskyver seg for hver generasjon; de eldste lever lenger for hver generasjon. Anders, som er femte generasjon av de juvikingene det fortelles om, er dermed allerede det man anser som gammel når han tar over etter faren. Romanteksten kan tolkes slik at det er først med alderen at Anders er blitt mildere, klokere og tregere. Slik fremheves enkelt hvilke fordeler og ulemper alderen har: Overfor slekta og familien kompenserer han for eventuelt tregt og dårlig arbeid med sin erfaring og væremåte.

Flere av juvikingene ble «fullføre karar opp i 80–90-åra», blir det fortalt i første bind (1918, s. 17), og det var særlig høy levealder på denne tiden. Handlingen blir også noenlunde tidfestet: «[F]or no skreiv dei 1800-tale for lenge sea» (1918, s. 18). Mer spesifikk tidsangivelse blir ikke angitt før mot

slutten av *Juvikingar* (1918, s. 181), der vi får vite at Carl Johan er kronet til konge over Norge, og det skjedde i 1818. Litteraturhistoriker Per Thomas Andersen påpeker at romanserien strekker seg fra tidlig 1800-tall (1814) og frem til rundt 1920 (Andersen, 2001, s. 349).

Denne tidfestingen utelater altså romanseriens mange eksterne analeser, der det blir fortalt om «gammalkarane» fra flere generasjoner tilbake.

Juvikfolkets tidsperiode korresponderer med en periode da levevilkårene var dårligst i byene, med vekslende tilgang på ernæring og dårlige hygiene- og boligforhold. Som del av et selvforsynt bondesamfunn var kanskje Juvikfolket bedre stilt enn mange andre, noe den høye levealderen flere av juvikingene oppnår, bekrefter. Levealderstatistikk for første halvdel av 1800-tallet viser at levealderen var lav. På grunn av den høye barnedødeligheten var forventet levealder bare rundt 40 år, mens den mot slutten av 1800-tallet var økt til snaut 50 år (Folkehelse rapporten).

Dette forklarer synet på Blind-Anders i andre bind som gammel når han er over femti, men han er fortsatt sterk og pigg: «Anders fór til og vart gammel no. Han var over femti. Han gjekk like bein som før, og like frisk i hamleten var han, men kvit i hår og skjegg» (1919, s. 131). Alderdommen melder seg gjennom endret utseende, men fysikken er fortsatt respektabel, og det er avgjørende for den verdighet som blir tilkjent Anders. Særlig det første bindet av *Juvikfolke* viser at det er viktig å opprettholde følelsen av og troen på at de som har høy alder, fortsatt makter mye. Behovet for og verdsettelsen av styrke og handlekraft gjør alderdom til en form for trussel som svekker de viktigste egenskapene og verdiene. Den gamles klokskap og erfaring kompenserer imidlertid ofte for den fysiske svekkelsen.

Alderdommens ambivalente status

«Gammalkarane»s status og tilstedeværelse tydeliggjør at alderdommen ikke er eliminert eller neglisjert i serien om Juvikfolket. Både alderdommen og de eldste i slekta tar plass og får oppmerksomhet, siden flere av juvikingene lever lenge. Det gjelder ikke bare mennene. Ane i Juvika er for eksempel ei kone i 70-åra med «vaktande auga», og høy alder har ikke satt henne ut av spill.

Hun er høyst virksom, for «dei måtte ikkje tru ho hadde git ifrå seg all magta i garen enno» (1918, s. 16). Slik blir det fremhevet hvordan den gamle vet best og bestemmer – eller i hvert fall selv synes at hun vet best og bør bestemme.

Denne formuleringen legger opp til flere lese måter, for den antyder at Ane anses som, eller også opplever at hun begynner å være, til overs og i veien for hva de andre vil. Det samme gjelder for Per Anders, som med alderen «meir og meir [...] ville ha allting på sitt vis», og det gjør at de rundt ham, særlig barna og primært Jens, finner at han er blitt «for tungvindt» (1918, s. 20). Per Anders er blitt ei bør, og han taper på den måten anseelse, anerkjennelse og tillit.

Romanserien som helhet formidler likevel respekt for slekta og de som har gått foran. Den eldste leder an og er både forbilde og en viktig premissleverandør for dem som følger etter. Det å være eldre kan altså være positivt ladet i Duuns univers; med alderen øker kunnskap og erfaring, noe som gir fordeler og styrker menneskets ære og respekt. På denne måten har Juviksamfunnet en del til felles med det klassiske æressamfunnet. Ære kan regulere dynamikken i samfunnet og relasjonene, og det skjer i serien om Juvikfolket.

Den amerikanske filosofen Kwame Anthony Appiah fremhever at ære er sosialt forankret, at ære ikke primært er et individuelt anliggende (Appiah, 2010, s. 61). Ære sikrer individet respekt. Jens, sønn av Per Anders i første bind, er blant dem som viser respekt for forgjengerne, som når han sammenlikner Goliat, Eirik Blodøks og Bjønn-Anders Juvika (1918, s. 78), selv om han altså også anser faren som en byrde. Han viser respekt for slekta og sammenlikner seg selv med dem, og opphøyer dermed samtidig egen status.

Alderdommens påvirkning på kropp og helse bidrar til å svekke individets respekt, og dessuten individets beskyttende ære. Svekket fysikk gjør mennesket ensidig avhengig av andre i enkelte sammenhenger. Gjensidig avhengighet og samspill blir dermed redusert, og den gamle blir prisgitt andres nåde og omsorg. Dette forrykker for eksempel maktforholdet mellom foreldre og barn, og den gamle havner i en utsatt posisjon. Det ser vi eksempler på når Per Anders, far til Per og Jens, blir omtalt som «gammal og skruslen», «bortkommen» og «blodlaus» (1918, s. 48–49).

Evnen til å bidra i arbeidet er avgjørende for selvfølelsen og påvirker den respekten man oppnår fra andre. I Juvik-samfunnet fører derfor svekket fysikk til svekket (selv)respekt. Per Anders er for eksempel stolt og finner det vanskelig at de andre skal se hvor dårlig det står til med ham: «Han tålte lite dei andre såg kor kleint det var med han» (1918, s. 63). Samtidig er den gamle

også fremstilt som en ressurs, som når ung og gammel passer på hverandre i *Juvikingar*: «[F]armor passa ungane, og ungane dei passa henne» (1918, s. 34). Det blir en gevinst både for den enkelte og for samfunnet at flere generasjoner lever samlet og kan nyte godt av hverandres omsorg, krefter og kunnskap.

I Juvik-ætten er det mer helse enn alder som avgjør om man fortsatt duger og er arbeidsfør, eller om man ikke lenger er til å regne med og derfor får en mer tilbaketrukket rolle. I bind to, *I blinda*, blir for eksempel Anders, som omtrent midtveis i romanen er «over femti» (1919, s. 131), ansett som ungdommelig på en positiv måte når han i bryllup danser fletta av de andre, også ungdommene, i to netter og en dag.

Anders «gjekk-laus», som dei sa, han dansa unglyden av golve i to netter og ein dag. «Du spåka no vel i fægda du,» sa Massi, – ho var utkjørt første kvelden. «Ja, det e ei skamm, Massi, at æg alder kann bli gammel. Æg bli greinli ønger og ønger for kvar dag.» (1919, s. 168)

Dette er bare ett eksempel på at det som blir assosiert med det å være ung og energisk, er ideelt og ønsket. Juvikingene er sterke og hardføre. Som Per, når han godt ut i første bind sammenligner seg med en mann sørfra og tenker at han: «kunde hoppe si eiga høgd enno, han kunde kappspringe med hesten; kunde jaga folk på sjøen, stod det om, smilte han med seg sjøl» (1918, s. 164). Selvtilliten er sterk, samtidig som han er bevisst på at dette ikke vil vare for alltid, siden det står «enno».

Synssansen er mest utsatt blant juvikingene: «Auga var det første som slo feil i Juvikætta» (1918, s. 21). Særlig mennene får svekket syn. Svekkelsen av synet kan leses i overført betydning; ikke bare den konkrete evnen til å se blir redusert. For noen av dem gjelder det også vurderingsevnen. Anders er blant dem som blir satt ut av spill på grunn av sviktende syn. Første gang merker han ei skodde for auga: «Da syntes han for første gongen at han såg ikkje vel. Det hadde komme ei lys skodd for auga [...] det var så; juvik-folke dimte tidlig på syna» (1919, s. 183–184).

Han forsøker å motvirke forfallet og kurere det sviktende synet selv med heit tjære, og tror den skal gjøre at han igjen ser «verda som ho var» (1919, s. 246–247). Han «trong å sjå vel no, han som skulle sjå for dem alle i hop [...] heit tjæralaug måtte ta vekk denne hinda, og smurte ein med lys etter, så skulde auga bli gode og mjuke, reint oppyngt» (1919, s. 228–229). Anders' handling

illustrerer Ciceros poeng om at «alle vil leve lenge, men ingen vil bli gammel», så lenge det å bli gammel innebærer svekkelse og forfall.

Anders oppnår imidlertid ingen foryngelse; han fremskynder snarere svekkelsen av synet og dermed forfallet på flere måter. Svekket syn hindrer ham i å lede an i familien og i bygda, og det påvirker hans status. Samtidig beholdes verdigheten ved at det blir bekreftet at han har gjort seg fortjent til å trekke seg tilbake: «Du har gjort ditt, Anders», sier Kristian Lauvset. Dessuten bidrar svekket syn til at Anders oppnår viktig erkjennelse, for tilstanden gir ham tid til ro og refleksjon. Som gammel mann innser han for eksempel endelig at han ikke skulle ha bøyd av for folkesnakket og jaga bort Solvi og sønnen (1919, s. 282).

Anders er med i de tre første romanene, og han blir godt over 70 år i løpet av bind tre. Uten synsevnen havner han etter hvert på sidelinjen. I *Storbrylløppe* blir han fremstilt som både fysisk og kognitivt svekket, og dermed også sosialt sett utenfor, samtidig som det blir fremhevet at det ikke kan forventes mer med tanke på hans høye alder: «Han var noko fæen og bleik, og hadde falle utor utruglig, men så var han no over 70 òg» (1920, s. 15). Når Jens kommer hjem igjen fra Amerika, livner imidlertid Anders til «og vart som eit nytt menneske». Straks det er noe å høre om og undre seg over, viser han at han slett ikke har falt ut så mye som de har antatt. Han blir straks en kontrast til den bleke, tafatte som ikke klarer å delta like godt som før uten synet: «Han lo med heile det blinde andlete: Det kjem liv i meg, gut, når du forteler, eg bli som ormen i solskine» (1920, s. 139). Mentalt skjer det en endring i Anders, som påvirker både holdning og atferd, og han bestemmer seg for å delta og blir med til bords i bryllupet: «No har eg sitte i mørkre i 24 år, no får eg kanskje til å lea på meg att» (1920, s. 173). Omveltningen er tydelig: «Han var som omsnudd, kallen, sat og drakk og fortalte, såg reint syner attgjennom tida og viste dem fram for folk» (1920, s. 183).

Det fortelles altså at han har blitt betraktelig eldre i antall år, men straks Jens kommer hjem, blir han verken nevneverdig begrenset av manglende syn eller høy alder; han vil både fortelle og vite: «Kunde dei ikkje fortele han eitkvart utor bladom?» (1920, s. 183). Plutselig deltar han og er mer oppkvikket enn på lenge; en form for reversering, eller overskridelse, av tid eller alder har for en avgrenset periode funnet sted i fortellingen.

Interessant nok snakker Anders selv nedsettende om de gamle: «[H]øyr alder ette gammelt folk, det e ei ny tid no!» (1920, s. 185). Anders blir likevel

hørt og møtt med respekt, som når han taler en predikant som kommer innom midt imot. Hans deltagelse har kvikket ham opp:

Anders sette gjøt i dem. – I kveld vil eg til å leva, eg som de, gutar; det spørs jamenn om eg ikkje må på golve ein sving òg før eg sluttar. // Da dyrlægen kom inn og borttil han ein times tid seinare, var han kåt som ein ungdom og vel så det. (1920, s. 206)

Anders får imidlertid betale dyrt for at han lot seg friste til fest når Petter dukker opp utkledd som lik og stiller seg på låvebrua. Alle stimer til, også Anders, som nå har fått vann på mølla og vil ordne opp, og det ender med at han faller utfor brua:

«Gang unna», ropar han. «Lætt mæg komma i kast med 'n. Lætt mæg sjå ut, æg som veit kor lande ligg!» // Dei gjer veg for han, Ola stanar og biar, og Anders ut; han var blåraud i andlete, såg Ola. Syne sågs ikkje meir, men Anders snåva utpå brua og datt framover, hovudstupes ned på marka, og vart liggande. (1920, s. 212)

De får ham inn, hvorpå Anders slokner «og er borte» (1920, s. 213). Han ble for overmodig, og kombinert med manglende syn ble det hans bane.

Særlig Anders' historie fremhever hvordan den fysiske svekkelsen som følger med høy alder, også motarbeider juvikingenes livskvalitet, vilkår og muligheter i alderdommen, til tross for at de er sterke, sta og hardføre.

Autonomi, verdighet og velferd

Alderdom blir ofte forbundet med svekket helse, selv om alderdom rommer mer enn sykdom. Likevel er dette en periode i livet der man blir særlig bevisst på hvor avhengig man er av god helse for å kunne nyte den friheten alderdommen kan by på. I boka *The Enigma of Health* (1996) knytter filosof Hans-Georg Gadamer (1996/2004) god helse til det å være involvert i det samfunnet og de mennesker vi er omgitt av. Når helsa er god, merker vi den

ikke, mens sykdom og helseproblemer forstyrrer evnen til å delta: Kroppen kommer i forgrunnen og regulerer vår deltagelse i verden og dermed våre muligheter. Fysisk svekkelse får følgelig flere konsekvenser for hvordan alderdommen utarter og fortoner seg.

Det er dessuten lett å skamme seg over kroppslig forfall, og det fungerer ifølge filosofene Martha Nussbaum og Saul Levmore stigmatiserende (Nussbaum & Levmore 2018, s. 4). Svekkelsen blir merkbar for både den det gjelder og de rundt, som når Per-Anders trenger hjelp fra de unge til å gå: «Han[Per Anders] snåva og skingla, så Per måtte ta og stø han. Det lo han til: det var da sørgelig kor gammal ein vart når ein vart gammal – nei he!» Han er kald, uklar og sier «Å takk, takk!», noe som ifølge romanteksten «var sjeldne ord av han» (1918, s. 46). Han viser slik takknemlighet, men også bevissthet om hvor avhengig han er blitt av andre.

Etter hvert som personene i *Juvikfolke* svekkes av alderdom, blir det tydelig hvor ensidig avhengig den gamle blir av sine nærmeste. Rollene er snudd om. Den som tidligere ledet an og var sterk i ordets mange betydninger, er nå pleietrengende, trenger hjelp og kan både være og føle seg som en byrde. Dette kan oppleves både tungt og krenkende, slik som når Ane ler av Per Anders:

Ho [Ane] såg det var armelig han gjekk. Han [Per Anders] merka det på seg og murra: Fothyre no for tida, det er noko skrap. Berre hælane ...

I det same datt han på hålka og vart sittande. – Du ler vel no og du? tenkte han og såg på henne.

Ane Juvika lo aldri utan når einkvan datt, men da lo ho for alle gongene. Ho lo så ho vart blå, og tykte ho gjorde ei stor synd. Per Anders kom seg på føtene att. Ho vilde hjelpe han, men han rista henne av seg. Det var første gongen han tok seg nær av at ho lo til han (1918, s. 49–50)

De første bindene skildrer en tid der de gamle er helt avhengige av storfamilien straks de ikke lenger er selvhjulpne og friske. Det finnes ikke andre strukturer eller støttefunksjoner som kan hjelpe og avlaste, slik som i dagens norske velferdssamfunn.

Juvikfolkets autonomi er følgelig utsatt i alderdommen. Med Michael Rosen, og dermed indirekte også filosofene Immanuel Kant, Arthur

Schopenhauer, Ruth Macklin og James Griffin, vil jeg fremheve at *autonomi* er en forutsetning for *verdighet* (Rosen, 2018, s. 5, 21, 25). Med særlig støtte i Kant anser Rosen likefrem autonomi som selve grunnvullen i menneskets verdighet (Rosen, 2018, s. 21). Å frata andre muligheten til å velge og handle i eget liv tilsvarer, med Nussbaum og Levmores ord, å «dehumanize and objectify» mennesket på en særlig krenkende måte (Nussbaum & Levmore, 2018, s. 17). Behovet for hjelp svekker individets autonomi, og dermed dets verdighet. Det skaper dessuten komplekse situasjoner, for hjelpen man trenger er kjærkommen, samtidig som hjelpen gjør at den trengende føler seg umyndiggjort. Man blir prisgitt andres evne til omsorg og oppofrelse.

Det finnes imidlertid flere eksempler på at de pårørende sikrer den aldrende verdighet i *Juvikfolke*. I første bind blir Per Anders tatt vare på av sine nærmeste mens han ligger for døden, og for dem er det ikke om å gjøre å få det overstått; de er lettet når det en stund ser ut til at han ikke vil dø med det første: «'I morra e'n på føten igjen,' sa Jens; han steig ut att med eit lett hjarte» (1918, s. 59). Når Per Anders ikke sto opp dagen etter heller, blir det klart for dem at han ikke har lenge igjen. Storfamilien stiller opp og sørger for at han har det best mulig, som til julekvelden, når de barberer ham og sørger for at han får ny skjorte og kan få nye julekveita samtidig som de andre.

Om julekvelden var Per Anders likare. Åt badstun kom han ikkje, men Per måtte fram med rakekniven og balbere (sic!) han, og ny skjorte fekk han på, og så sat han i senga og åt, med dei andre sat ved borde; for kveita kunde ein no ikkje late gå ifrå seg. (1918, s. 62)

De våker over Per Anders og oppholder seg mest mulig sammen med ham:

Det tok til og gjekk att og ned fort no, og det vart ikkje siste natta Per måtte ut i kammerse. Gong for gong trudde dei det var enden som kom. Ane smaka mest ikkje sømn, ho var over han støtt [...] Det vart skikka bud både til Håberg og til Vikan, og i nyårshelga var dei der. Det vart som eit heilt gjestebud i Juvika. (1918, s. 63–64)

Våkingen over Per Anders er en av flere scener som demonstrerer hvordan samfunnet i *Juvikfolke* er tuftet på samhold i storfamilien, så vel som venner og bekjente. Den norske velferdsstaten finnes ikke ennå – den skjøt først

fart etter andre verdenskrig. Det er først og fremst familien som tar vare på sine nærmeste i alle livets faser i Juvik-samfunnet. Per Anders var viktig for mange av sine, og hans død er et tap for familien – han var ikke en byrde de med lettelse ble kvitt:

Det vart tomt etter Per Anders [...] Dei tykte mest dei var åleine heime i garen, her dei gjekk. For kven skulde reise seg og gå ut no, om det hendte seg eitkvart utrivelig? og komma inn og gjera dem trygge att? Han Jens ja; han kunde vel alltid gå ut; men det kunde så lite hjelpe når han kom inn att. (1918, s. 80)

Helt frem til det siste var Per Anders en klippe i familien, og de som er igjen, strever med spørsmålet om hvem som skal lede an og ta ansvar – hvem som skal være familiens overhode. Per ønsker at den eldste, Jens, skal ha denne rollen, mens Jens mener Valborg er «basen», og dermed faller ledelsen i storfamilien på ekteparet Per og Valborg (1918, s. 135). At den eldste beholder den respekterte lederrollen så lenge vedkommende regnes med, ofte helt til det siste, var særegent for bondesamfunnet og dermed også for juviksamfunnet. Så lenge helsa og kognisjonen er noenlunde intakt, vil ikke den gamle oppleve samme grad av avskilting som en pensjonert arbeider i dagens moderne velferdssamfunn. Bondesamfunnet har følgelig noen fordeler som kommer de eldste til gode.

Storfamilien tar ikke bare ansvar for den gamle på dødsleiet. Per legger for eksempel en plan for alderdommen til søsteren Ane, slik at den skal bli så god som mulig, og slik avlastes de også selv. Ekteskapet som institusjon er mer enn bare en bekreftelse på kjærlighet og samhold; det er først og fremst en praktisk ordening som sikrer trygghet og gode nok levevilkår. For eksempel bestemmer Per at søstera Ane skal giftes med en enkemann. Slik får hun tilgang på en liten gård og «litt peng på kistebotnen». Et pent nok ytre bidrar til at hennes alderdom sikres:

Ane var det tufsi med. Ein måtte komma i hug eit surt tre på ein sur voll. Det var berre sautr og syt, all ting så var det bågt for henne, gar og folk og kva som for auga kom. Gammal tok ho òg til og vart – *gammal men ikkje stygg*.

Kvifor gifta ho seg ikkje? sa han. Ho vart raudlett, ho skvatt mest, men det var rart kor *det yngde opp* henne. – Ja, *skulle* ho det? Ho, ei gammal enke, å kalle, kor vilde han hen?

... Kanskje så flyttar du til Pålsnese du, til han Andrias?

Ho vart både raud og heit, for han Per sat visst her og las i tankane hennar. Han Andrias var enkemann, og ein trivelig mann, og vaksne born, og ein god liten gar og peng attåt; og så var han nærmaste arvingen etter mannen hennar.

Så får han pengane for Håberg, og kva skal dei andre seie da? For dem er det mest ikkje lyd i lenger; – så har dei vunne, og så har du vunne, det blir utgangen og endlyktelsa, sa Per (1918, s. 130, 132, min kursivering)

Når faster Ane i Pålsmaset er blitt riktig gammel i bind to, tar niesa Åsel seg av henne: «Ho måtte matast og røktast som eit litebarn», og vi får vite at Åsel «hadde vorte glad i denne 90-års gamle ungen», selv om «gamla sautra og sutra verre des bedre ein stelte med henne» (1919, s. 222). Åsel trengs hjemme også. Når mora Massi dør og far «vart mo åleine og til overs» (1920, s. 221), etterlyser søstera Gjartru Åsel, for det «har vorte så stilt og utrivelig; for han far. Han er ikkje *til-noko* lenger [...] det er snart berre barne att» (1920, s. 222). Gjartru vil ha søstera hjem, det ville være som å få tilbake mora – storfamilien er altså viktig for flere, ikke bare for den gamle.

Men hele seksten år blir Åsel værende som pleier hos faster Ane. Når hun endelig dør, står det at Åsel slipper ut av «16 års slaveri» (1919, s. 251), og det uten å arve en krone for innsatsen, slik hun hadde håpet.

Samfunnet utvikler seg gjennom romanserien. I siste bind er konturene av en velferdsstat i emning – det blir tydeliggjort av at Åsel før hun dør vil dele opp Håberg og bygge gamlehjem. Det er riktignok en privatperson som tar et slikt initiativ, men slik blir både ideen om og behovet for mer institusjonell støtte synliggjort.

Kjønnede forskjeller

Allerede i andre avsnitt i første roman *Juvikingar* blir det indirekte formidlet at det er mannen som gjelder. Mannen Per blir i første avsnitt introdusert som «[d]en første juvikingen dei veit å fortele um». I neste avsnitt får vi imidlertid vite at han kom flyttende til Juvika med moren sin. Selv om leseren knapt får med seg hvem hun er, viser det seg at hun ikke bare er en passiv aktør som følger med på flyttelasstet: Straks Per blir pålagt mer pliktarbeid enn avtalt av Lines, som Per bygsler jord av, går moren av gårde – eller hinker. Til tross for denne fysiske hindringen er det nok tæl i henne til at hun gjør krav på Lines' datter som kone til den voksne sønnen: «Utpå kvelden hinka gamle mora hans oppover til garen. Vilde råke matmora sjøl. Veit du kva dem forteler borti garane? sa ho. Dei seier det, at rakkjin min skal ha gullbane ditt» (1918, s. 5). Det er kvinnene som inngår avtalen, og moren får slik sikret at slekta kan føres videre. Likevel er det Per som angis å være «den første juvikingen». Det er han som teller høyest i hierarkiet, som blir fremhevet og regnet som den første generasjonen av juvikingar – ikke moren.

Litteraturkritikeren Elaine Showalter hevder at det er særlig vanskelig å være en gammel kvinne: «It's not easy to come out as an old person, especially as an old woman» (Showalter, 2013, s. xi). Denne påstanden blir ikke entydig bekreftet i *Juvikfolke*, men det finnes flere eksempler på at kvinnen er underordnet mannen. Kvinnene inntar ofte biroller og opptrer først og fremst i bakgrunnen i de første bindene, mens de får viktigere roller og mer oppmerksomhet utover i romanserien.

Noen blir imidlertid viktigere jo eldre de blir, som Åsel, som følger med fra bind to til siste bind. Mot slutten av *I blinda* flytter hun hjem til Håberg etter å ha tatt seg av faster Ane i lang tid, nærmere bestemt seksten år. Da blir det klart for henne «at ho var den einaste juvikingen som var att, og ho gjorde som ho vilde» (1919, s. 271). Roman to slutter med at Anders tenker at Åsel er «ein nyrenning» som er «sterk og modig». Dermed avsluttes denne romanen midt i en cliffhanger som peker ut Åsels kommende betydning og rolle når det framoverpekende blir fortalt: «Kanskje så vart ho mora til eitkvart nytt. Ho kom til å bitast med live så det skjein av det. Men slekta var dømt og vilde under tørva» (1919, s. 285).

Selv om Åsel blir viktig for mange i Juvik-samfunnet, uttrykker hun til barnebarnet Odin i femte bind: «Det er ei straff å vera gammal kjerring, det unte eg deg å prøve ein månads tid» (1922, s. 48).

Kjønnsforskjellene er imidlertid ikke entydig fremstilt gjennom roman-serien. I bind to er det for eksempel forventet at Jens, som eldstesønn av Per Anders, viser seg som eldst og tar ansvar, mens den yngre broren Per blir best i stand til det. De kjekler seg imellom om hvem som skal lede an: «Det var no han som var eldst da, sa Per» til Jens (1918, s. 135). Pers kone Valborg viser seg som den viktigste og selve årsaken til at også Per blir mer enn en brikke i storfamilien; det er hun som holder fortet. Jens sier rett ut at «det er no ho Valborg som er basen, det er slik ein nakke på henne, ja du veit, ho er eit guldæble udi din hånd» (1918, s. 135).

Likevel er det mennene som samlet sett får mest taletid og mest oppmerksomhet i fortellingen om Juvik-folket. Slik opprettholdes synet på mannen som overordnet, som det dominerende og viktigste kjønn uavhengig av alder, selv om flere av relasjonene synliggjør at det i praksis ofte var omvendt. Dette blir for eksempel tydelig når det begynner å gå nedover med Per: Han har vondt i magen og klarer ikke å ta i som før når Valborg ber om hjelp til å flytte en stamp. Han forsøker å skylde på vondt i hånda: «Eg gjorde så illt med eine handa mi igårkveld» (1918, s. 170). Hun ber ham ta i med den andre. Da skylder han på ryggen. «Dermed tok ho stampen åleine» (1918, s. 170). Det blir dessuten fortalt at «slik hadde ho ikkje hørt han sia den tida dei flytta hit». Dette var altså ikke et engangstilfelle. Det er Valborg som var og er sterk og tar støyten, og det makter hun godt.

Per på sin side er redd for konsekvensene av svekket helse; han frykter å bli kjent arbeidsufør og umyndiggjort: «Nei, men får eit kvinnfolk nysn i at ein karmann er helselaus, at han er aldri så lite grand ufarug og tukta, så skal du ha takk. Så skal du ha takk ja» (1918, s. 171). Med alderen har Per utviklet seg til en kontrast til sin driftige og sterke kone, og det blir klart for ham hvordan det vil fortsette:

ho [Valborg] var så brei og så freknut i andlete, og så sterk og vakker; ho såg beint på han. Ein vakker dag så legg ho vel *på* meg òg, både med klør og klauver, tenkte han. Når ho merkar eg er nedfor nok. Og i same stunda han ansa på tanken, kjente han kor det vilde gå, han såg så sørgelig langt fram. (1918, s. 178)

Men Per resignerer ikke: Når broren Jens vil avlaste ham, er stoltheten så stor at de i stedet kapp-arbeider til Per kaster opp blod (1918, s. 181). Særlig Valborg forstår alvoret.

Dette skjer i år 1818, for det blir angitt at de samtidig får vite at Carl Johan er blitt konge over Norge. Det finnes ikke helsepersonell å tilkalle, overtroen er sterk, og de kan bare ta tiden til hjelp. Når Per vurderer ættestup, blir han refset hardt av Valborg for å ville ta myndighet over eget liv på syndig vis – kristendommen hadde på dette tidspunktet rukket å problematisere den tidligere tradisjonen for ættestup. I et forsøk på å vise at han fortsatt er overlegen kona, bruker Per sine siste krefter på å gi henne bank:

Ho lo midt imot han: «Ka det e du bli-for, stakall?» Da kvitna han over alt andlete, liksom han hadde slite opp eit ulivssår i seg [...] «Ja, kem som e herre og ikkj – ein får bruk vette som hi det, og makta med!» ho ropa det imot han [...] Da hogg han i henne og kjørte henne til veggs så det sokk i stua og gav seg til å banke henne. (1918, s. 190–191)

Ved å demonstrere styrke opprettholder Per en viss grad av ære. På et vis blir dette straffet, for Pers avslutning på livet varer lenge og fungerer ydmykende; han er helseløs i to år og må akseptere at kona tar over styringa. Slik kommenterer romanen indirekte hvor uvettig Pers banking av kona var:

Det var slut. Hit hadde han komme, men her var det tvert nei. Korles det hadde seg, var han like sæl med. Og no var det snart to år sea kjerringa tok taumane [...] Per var tungsam å sjå til, der han sat. Han sokk i hop, det var berre skuggen att av han, og gulbleik og skrinn så ingen skulde ha sagt det var han, leppene var blåe som på ein dauing. Men auga var verst, dei var innsokne, og rødlige i leten, men dei stod som eit brennande trugsmål ut i lufta mot både eitt og alt i hop. (1918, s. 199–200)

Per anerkjenner imidlertid ikke Valborgs rolle. Helt til det siste holder Per fast på at mannen er sjefen og ser frem til at den 14 år gamle sønnen Anders skal vise mora hvem som bestemmer:

Ho [Valborg] trur ho styrer oss, ho, sa han med seg sjøl, og så er det vi som styrer både henne og heile greina. Vi to! sa han og slo handa i sengestokken, – ho var tunn og veik no, berre som ei barnehand å slå med. Men vent no, berre, til han Anders fann på å slå! (1918, s. 207)

Første bind slutter med at det blir fortalt at de snart er kvitt Per. Det fremstår som en lettelse etter den lange avslutningen:

Det vart til eit lite sagn i bygda om han Anders på Håberg: Det var vaksen kar til gut ja. *Han* tok romme sitt, og han fyllte i det. Det og det sa han ved borde etter faren; det vart til ei lang lekse med gode ord, etter som det gjekk frå mann til mann. Per var det snart ingen som kom i hug meir. (1918, s. 216)

Mens Per får mye oppmerksomhet og en lang avslutning – som riktignok ikke er særlig tiltalende – får Valborg knapt oppmerksomhet i sammenligning, selv om det er hun som har båret familien gjennom perioden der Per ikke dugde til stort. Idet andre roman *I blinda* starter, er hun død, og det blir bare nevnt kort i en setning: «Det vart tomt på Håberg etter Valborg, men Anders og Petter lest som dei ikkje merka det» (1919, s. 15). Asymmetrien mellom Per og Valborg er tankevekkende og har potensial til å mobilisere leseren, og hvis ikke det skjer, kommer faster Åsel fra Juvika og gir Valborg oppreisning: «'Ho mor di va så bra eit kvinnfolk ho vara kunn', sa Åsel», hvorpå Anders kjenner at: «Han kom til å sakne mora så hardt» (1919, s. 14).

Kjønnsforskjellene varer ved gjennom romanserien, men praksis rokker ved sementerte holdninger. Dette gjelder særlig for de siste årene Valborg og Per har sammen i første bind, frem til Per dør og sønnen Anders blir «herre i huse» (1918, s. 215).

I de tre siste bindene er det likevel fortsatt i hovedsak mennene, og da først og fremst Odin, som er igangsetter og foregangsperson. Samtidig har *Juvikfolke* flere viktige kvinner i tillegg til Valborg. I bind to blir også Blind-Anders' faster Åsel fremstilt flatterende, og hun spiller en avgjørende støtte-rolle: «Ho såg på han att, – det var rart ho kunde løfte augelokka så høgt, for dei var på jamnan så tunge; det levde og rørtes i dei fine rukkene under auga når ho gjekk ein over slik» (1919, s. 13). Betydningsfull er også Odins mor-

mor Åsel. Allerede i *Storbrylloppe*, tredje bind, får vi vite at det «var det same med eit bud frå Åsel som når ho såg på ein, at da fekk ein gi seg og komma» (1920, s. 97). Hun er en man lytter til og bøyer av for – hun fremstår som en matriark fra og med tredje bind (se også 1920, s. 121 og 135).

I femte bind, *I ungdommen*, tenker Astri om Åsel at

Farmor kunde ein lesse av seg på, det ein ikkje vilde ha for seg sjøl, og dertil var det jamgodt med at det ikkje var fortalt [...] Ho visste all ting før [...] farmora var så gammal og røynt der ho sat. (1922, s. 17, 19, 20)

Astri finner derfor glede i farmora som ser og vet så mangt.

Som gammel blir Åsel fremstilt mer komplekst og ambivalent. I femte bind tenker Odin at det er verre å bli gammel enn å dø: «Han såg for seg den litle gamle ryggen til bestmora. – Å døy, sa han med seg sjølv, det må no gå det. Å bli gammel er verre» (1922, s. 39). Åsel selv uttrykker noe av den ensomheten hun kjenner på som eldst: «– Eg vart så åleine, sa ho; eg veit ikkje korles det er. Dei fer kvar sin veg: det blir berre eg og huse her» (1922, s. 72).

Likevel er Odin imponert over hvordan mormora holder stand, som når

han undrast at nokon kunde vera så sterk som henne. Ho var ikkje gammal og slø, ein kunde sjå kvar tingen gjekk som dørtrekken gjennom henne, og angsten sat der i kvart drage og heldt henne ålvak: dei skulle fara *vel*, alle i hop omkring henne. Ho gjekk og såg imot framtida og venta; han visste ikkje kva ho venta på, men døden var det ikkje. (1922, s. 103)

Farmorens meninger og følelser veier tungt, som når hun er lei seg for at Astri velger Lauris og for at Odin ikke vil ha Håberg, og for at «tida har fare ifrå ein. Så sitt ein att og ikkje veit det. Til ein er gammal og kan aldri nå att henne meir» (1922, s. 200). Det tynger Astri og gjør inntrykk at valget har gjort farmoren lei seg; at farmoren «sat og gret, det var ei bør å bera på» (1922, s. 200–201). Det forekommer altså kjønnsforskjeller i *Juvikfolke*, men de er verken tydelige eller entydige.

Forskjeller i fremstillingen av de eldste forekommer også uavhengig av kjønn. I femte bind, *I ungdommen*, blir for eksempel Åsel fremstilt flatterende til tross for at hun er gammel: «Da lo ho til han som ein ungdom, med roser

enda i det gamle andlete, rukkene var så hårande fine» (1922, s. 48). Den beskrivelsen avviker fra fremstillingen av gamle Ane i Juvika:

Ane Juvika var ei lita tynn kone i 70-åra; ein liten spiss nase og eit par vaktande auga inni tørklæe, stort meir såg ein ikkje av henne; ho var litt blåfrosi av seg, så tausene meinte både det og eitkvart anna, når dei sa ho tok til og vart så blå og spurte om ho fraus. Nedreleppa skaut ho gjerne litt fram: dei måtte ikkje tro ho hadde git ifrå seg all magta i garen enno. (1918, s. 16)

Blåbleik og langnasa, og nasedrope og full greie; gjømte seg inni tørklæe og gjekk og tukla og tøla. Han [Per Anders] visste det så vel her han sat: Oppe tidlig, og oppe seint og fekk aldri nokon ting utor fingrane; her lugta det nærings sorg og smågnag. Slik var det med ho Ane, no. (1918, s. 27)

Både mennene og kvinnene er til og fra preget av misantropi og manglende livsmot. Åsel er kanskje minst preget av det, inntil hun helt mot slutten av siste roman føler seg alene. De viktigste mennene – Per Anders, Per og Anders – oppleves tidvis som en hemsko for andre. Det gjelder også Åsel straks hun står i veien for særlig Astris ønsker. Ingen av de nevnte er fremstilt ensidig som en byrde, men deres alder synes altså overordnet kjønn når det gjelder hvordan de blir anerkjent og behandlet.

For Ola Håberg forholder det seg annerledes. Det blir for eksempel sagt eksplisitt at det er på tide at han dør: «han skulle ta og døy snart, kva hunden er det som held live i han?» (1922, s. 24). De mener han har lest så mye at han er blitt «ubergelig dum» (1922, s. 26). Han irriterer dessuten med å blande seg, intrigere og snoke: «Ola kunde gjera Odin rasande, somtid. Slik ein allvitande gammal mann, som aldri hadde vore anna til enn å gå og lure på folk og vita alt om dem!» (1922, s. 46). De snakker stadig nedsettende om Ola, og det er ikke nødvendigvis relatert til alderen, men omtalen og behandlingen av ham blir verre med økt alder, som når Odin gjør narr av Ola:

Ja, der var no han Ola Håberg, Klokkardauen, dei hadde da sett han *på*, kor som var! Så milde kunde dei vera, imot den som veik og unyttig var. – Ja, men: ein som han blir eg no ikkje da! lo Odin,

det er forbarka! Eg ventar meg da meir i live enn dei gjorde alle i hop? (1922, s. 218)

For de yngre representerer Ola alt de ikke vil bli assosiert med.

Antagelsen om at dømmekraften til den gamle er redusert, blir også brukt til å diskriminere den gamle som er høyst oppegående. Trass i at Åsel har en sterk posisjon, blir heller ikke hun skånet fra alderistisk behandling. Jo eldre, desto mer utsatt synes man å være, uansett utgangspunkt og kjønn. Åsel vil dele Håberg i tre deler for å sikre sine og dessuten lage aldersheim, men barnebarnet Astri vil ha hele Håberg, og hun vil i hvert fall ikke at noe skal komme Mina til gode. Av taktiske grunner omtaler Astris ektemann Lauris Åsel som om hun ikke lenger er tilregnelig: «Kor gammel kan ho vera no? Ho farmor di, meinte eg. – Ho er snart sytti. – Hm. Ja. Da er det ikkje meir å vente av *henne*. Litt glede må ein gammal krok ha; for det om vette har fare» (1922, s. 222). Med de stereotypiske forestillingene som stadig hefter ved det å være gammel, vil enhver mistro fort svekke selv Åsels posisjon og troverdighet. Påvirket av Lauris vil Astri umyndiggjøre Åsel: «'Ho må gjerast o-myndi!'» (1922, s. 222). Astri sier dessuten direkte til farmora at «Dokk kann ikkj ha vette Dokkes da!» (1922, s. 223) bare fordi Åsel ikke handler slik Astri og Lauris vil.

For leseren blir det likevel tydelig at det er Åsel som tenker størst, lengst og mest uselvisk. Hun opprettholder tradisjonen om at Juvikfolket hjelper dem som trenger det. Åsel sier for eksempel til Astri: «Juvikfolkje tok i handa på den som trong det; og du trøng det ikkj. Ja, slik e det, Astri» (1922, s. 224). Astri visste at hun hadde tapt, men forsøker likevel å få Odin til å tro at Åsel er blitt «tullut». Når han velger å støtte Astri, føler Åsel seg alene: «Skuld æg bli så ålein på slutten?»

Med støtte fra saksføreren lykkes imidlertid Åsel med gjennomføringen, og tre deler av Håberg ble «utlyst til sals» samme uke (1922, s. 225). Også denne gangen klarer Lauris å sikre at utfallet blir slik han og Astri ønsker (1922, s. 227). Åsel blir alvorlig syk; hun kaster opp blod, men gir seg ikke og forsøker fortsatt å regissere og få Odin til å kjøpe den tredje delen for å sikre gamle hjem på Håberg (1922, s. 231). På dødsleiet representerer hun visjonen om fremtidens velferdssamfunn, og det blir understreket at hun i større grad enn de eldre mennene holder energien oppe, selv om hun er både svekket og avmektig.

I talen til mormor Åsel i gravølet bruker Odin adjektivene eldre og yngre for å gi henne honnør; hun var både eldst og yngst i ordenes mest positivt ladede betydning. Hun var både klok av erfaring og visjonært fremtidsrettet på vegne av andre og noe større enn seg selv: «Du var eldre enn dei andre; ein mannsalder eldre var du, og enda var du yngre enn dei yngste tå oss når det stod om [...] bygda minka da du gjekk bort» (1922, s. 239–240).

Likevel blir det, selv i gravølet, stilt spørsmål ved om det var rett å dele opp Håberg, og noen av gjestene avfeier Åsels valg på alderistisk vis med at «Ho var for gammal» (s. 289). Men de får ikke siste ord; Odin forsvarer henne og vil bygge gamlehjem (1922, s. 290, 292, 298).

Alt i alt kommer kvinnen i stor grad i andre rekke og er dermed usynliggjort, neglisjert og glemt i *Juvikfolke* sammenlignet med mannen. Det er flere menn enn kvinner som får oppmerksomhet i denne romanserien. Åsels historie hindrer imidlertid at det entydig er slik; hun både tar og får stor plass, og hennes fremtidsvisjoner kan få betydning. Det måtte imidlertid en mann til for at ikke saken skulle bli henlagt, mens hun dør.

Alderisme og døden som befrielse

Alderistiske holdninger blir avslørt av ordvalget. Nedvurdering av de eldste blir for eksempel stadig uttrykt med benevnelse som har en negativ valør, som «gamlingen» (1918, s. 20, 21, 101, 167) og «gamla» (1918, s. 34). Alderdommen til blant andre den første Ane i *Juvikingar* er preget av det som kalles «nærings-sorg og smågnag» (1918, s. 27). Det signaliserer at det er lite fest over alderdommen, og det oppleves som en lettelse for både den gamle selv og de pårørende at døden etter hvert kommer dem til unnsetning. Dette blir tydelig signalisert når det går stadig dårligere med Per Anders: Det blir for eksempel fortalt at «det var ikkje stort om han», han puster tungt og ser «opprådd og fattigslig» ut, «attanfrå var han reint bortkommen å sjå til» (1918, s. 48, 50). Per Anders føler seg sliten og ferdig og drømmer om «gasta gravøls-ver» og angrer på at han lånte bort borda han hadde tenkt å lage kiste til seg selv av (1918, s. 49). Slik forbereder han både seg selv og de andre på avslutningen og uttrykker lengsel etter å bli befridd av døden.

I *Juvikfolke* er alderdommen i stor grad fremstilt som en avviklingsfase der man først og fremst venter på døden. I første bind ligger for eksempel Per på dødsleiet i to år. Til tross for at han får en ydmykende, umyndiggjørende avslutning på livet, tviholder han på at han ikke vil bekjenne noen synder; han vil ta sin straff og dø med æren i behold: «Æg vil døy med æra, Anders!» (1918, s. 213).

For Ola – som er med helt fra andre til siste bind – blir det, som nevnt, slik at både han selv og de rundt venter på at han skal falle fra. Helt fra starten passer han ikke helt inn; hans ferdigheter blir verken verdsatt eller forstått: «Han vart ein klyppar til å lesa, og så kunde han spella så folk gret. Men det var dem som tvila på om han var *rett* eller ikkje» (1919, s. 159). Slik blir Ola tidvis fremstilt som kontrasten til den gamle som viser klokskap og får respekt. Men Ola er ikke helt anerkjent som ung heller. Med økende alder blir hans rolle som uroperson enda mer fremtredende, og som gammel mann velger Ola å gå på sjøen og gjøre slutt på livet selv.

Særlig i de første bindene har Juvik-samfunnet mer til felles med eldre stammesamfunn enn med dagens norske velferdsstat (Bakken, 2014, s. 46). I enkelte stammesamfunn har det for eksempel vært vanlig at man direkte eller indirekte tok livet av sine gamle. Olas selvmord i siste bind (1923, s. 75) kan være et tilfelle av at han som gammel følte seg drevet til selvmord. Selvmordstankene forekommer imidlertid allerede i tredje bind, *Storbrylloppe*, der Ola snakker til Åsel om at «sjøldauen er ein tung daue, når ein ikkje blir jaga ut i han» (1920, s. 97). Han skjemmes, han finner livet tungt og tenker på selvmord, men selv på dette punktet føler han seg mislykket: Han trodde «det var såpass av juvikingen att i meg, at eg kunde ta mitt og gå når eg lysta. Men ikkje det eingong er eg til» (1920, s. 97).

I siste bind endrer dette seg. Han måtte bli gammel nok for å gjennomføre det han stadig har tenkt på, samtidig som selvmordet avdekker hvordan Ola opplever alderdommen. Ettermålet det gir ham, er verken tiltalende eller nådig, når han blir omtalt som «tullut», «gælen» og «reint for gammal» (1923, s. 177).

I de fleste samfunnstyper opplever mennesker med høy alder at de på en eller annen måte blir skjøvet ut som *de andre* straks man blir ensidig avhengig av andre mennesker for å kunne klare seg og leve videre på en verdig måte (Bakken, 2014, s. 46). Det setter den gamle i en utsatt posisjon, enten det skjer i Duuns Juvik-samfunn eller i dagens norske velferdsstat. Hva som påvirker

individets ære, varierer noe avhengig av sted, nasjon og kultur, og er dessuten stadig i endring. Dette justerer seg også gjennom Duuns seks romaner, men én tendens er tydelig: Menneskets ære, i form av respekt, identitet, integritet og verdighet, blir ofte svakere i takt med stadig høyere alder, og i hvert fall straks den gamle får dårlig helse og svekket fysikk.

Duuns ambivalente alderdommer

Skjønnlitteratur kan bidra til å motvirke alderistiske holdninger, siden den kan fremstille tanker og følelser og på den måten synliggjøre mennesket bak sykdom, demens, rynker og andre former for forfall. Med skjønnlitteratur kan vi tenke nytt om hva alderdom er og kan være, og slik fri oss fra internaliserte aldersstereotypier som kan fungere både begrensende og selvoppfyllende. Psykologen Mark Freeman (1993) opererer med begrepet «narrative foreclosure», som refererer til det å lukke livsfortellingen for tidlig, noe både andres og egne holdninger kan bidra til.

Mens enkelte av Duuns litterære personer velger strategien «å lukke livsfortellingen» når bestemte hendelser som tap og sykdom inntreffer i alderdommen, innser andre at de kan ha flere år igjen å leve. Det gjør at Duuns romaner tilbyr motstand til et reduserende syn på alderdommen, og de tydeliggjør hvilken betydning både andres og egne holdninger har for hvor bærekraftig alderdommen kan oppleves.

Duuns romaner er komplekse; de fremstiller ikke entydige, kategoriske mønstre for hvordan aldring og alderdom fortøner seg. Følgelig er det vanskelig å peke ut noen klar utvikling i hvordan det er å være gammel i romanserien *Juvikfolke*. Den tydeligste utviklingen er imidlertid at Duuns gamle, særlig gjennom den siste Åsel, blir mer visjonære og nytenkende ettersom romanseriens tid kryper innover 1900-tallet. Åsel representerer dessuten en begynnelse på tendensen til at kvinnen utover 1900-tallet fikk sterkere anseelse og gjennomslag på stadig flere samfunnsområder.

Som motsetning til særlig Åsel står de første gamle juvikingene, som i hovedsak løftes frem som menn opptatt av familiens ære og bevaring av tilvante verdier og tradisjoner, som Per i *Juvikingar*, og hans mor, som glem-

mes, men som faktisk var den som sikret Per kone og dermed styrket både hans ære og fremtidsutsikter.

Hos Duun blir den gamle stort sett tatt vare på og verdsatt. Likevel er veien kort til at den gamle blir umyndiggjort og latterliggjort fordi hen blir et hinder for såkalt utvikling, eller også andres vinning, som når Åsel med sine fremtidsvisjoner for bygdas fattige står i veien for Astri og Lauris' planer i siste bind. Av og til blir den gamle redusert til et irritasjonsmoment, som Ola.

Duuns litterære alderdommer er ambivalente; de eldste fremstår både som vitale og handlekraftige, samtidig som de er sårbare og svekkede. Denne ambivalensen synliggjør en problemstilling som fortsatt er relevant i vår samtid: Alderdommen rommer både muligheter og begrensninger. Dette utfordrer både samfunnets strukturer og individets eksistensielle vilkår og velferd.

Referanser

- Andersen, P. T. ([2001] 2012). *Norsk litteraturhistorie*. Universitetsforlaget.
- Appiah, K. A. (2010). *The honor code. How moral revolutions happen*. W.W. Norton & Company.
- Bakken, R. (2014). *Frykten for alderdommen. Om å eldes og leve som gammel*. Res Publica.
- Beyer, H. & Beyer, E. (1996). *Norsk litteraturhistorie*. Tano Aschehoug.
- Duun, O. (1918). *Juvingar*. Olaf Norlis Forlag.
- Duun, O. (1919). *I blinda*. Olaf Norlis Forlag.
- Duun, O. (1920). *Storbryllopp*. Olaf Norlis Forlag.
- Duun, O. (1921). *I eventyre*. Olaf Norlis Forlag.
- Duun, O. (1922). *I ungdommen*. Olaf Norlis Forlag.
- Duun, O. (1923). *I stormen*. Olaf Norlis Forlag.
- Folkehelse rapporten. <https://www.fhi.no/he/folkehelse rapporten/folkehelse-i-historien/folkehelse-i-norge-1814---2014/?term=>
- Freeman, M. ([1993] 2017). *Rewriting the self. History, memory, narrative*. Routledge.
- Gadamer, H.-G. ([1996] 2004). *The enigma of health*. Oversatt av J. Gaiger & N. Walker. Polity Press.
- Nussbaum, M. C. & Levmore, S. (2018). *Aging thoughtfully*. Oxford University Press.
- Rosen, M. (2018). *Dignity. Its history and meaning*. Harvard University Press.
- Showalter, E. (2013). «Introduction». I Lynne Segal: *Out of time. The pleasures and the perils of ageing* (s. xi–xviii). Verso.

